

Početnice u 20. stoljeću

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467-19](https://doi.org/10.17234/9789533793467-19)

JADRANKA
NEMETH-JAJIĆ

Početak 20. stoljeća, sve do 1918, dokad je Hrvatska bila u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, u znaku je kontinuiteta kad je riječ o početnicama. U uporabi su bile početnice objavljene još u posljednjem desetljeću 19. stoljeća, *Početnica za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji*, *Hrvatska početnica za opće pučke škole* Franje Frankovića i *Početnica za katoličanske, hrvatske škole u ugarskom kraljevstvu. Složena od M. B.*, koje u prvome desetljeću 20. stoljeća doživljavaju ponovljena izdanja. Tim se početnicama pridružuje novoobjavljena *Početnica za opće pučke škole*, što ju je priredio Vicko Danilo, a izašla je u Beču 1907.

U novoj državnoj zajednici u koju Hrvatska stupa nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije početnice su, a objavljuju se u Zagrebu, sastavljali novi autori. Fran Baf i Rudolf Saršon priređuju *Početnicu za I. razred osnovnih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* (1927), u skladu s preimenovanjem države poslije naslovljenu *Početnica za I razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji* (1935), Ilija Dizdar priređuje *Početnicu za osnovne škole* (1929), a Zlatko Špoljar *Početnicu za prvi razred osnovnih škola u Kraljevini Jugoslaviji* (1933). Prerađena i prenaslovljena Špoljarova početnica, *Moj dom. Početnica i čitanka za I. godište pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, objavljena je u Zagrebu 1941, dok su partizanske početnice, *Početnica i Bukvar*, objavljene 1944. u izdanju Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a, no mjesto izdanja nije poznato. U izbjeglištvu u Kairu 1945. partizansku početnicu objavljuje Prosvjetni odjel Centralnog odbora zbjega iz Jugoslavije, a iste godine u Zagrebu u izdanju Ministarstva prosvjete Odjela za narodno prosvjećivanje

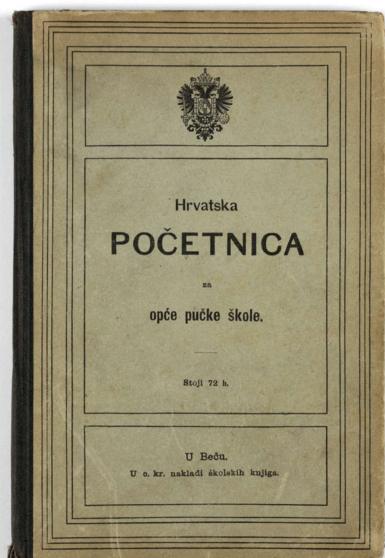
izlazi početnica namijenjena odraslima, *Početnica za nepismene*, koju su uredili Zlatko Špoljar, Zlatko Munko, Tihomir Prodanović i Grigor Vitez.

Nakon Drugoga svjetskog rata izrada početnice bila je povjerena skupini autora, Ivi Tošiću, Viktoru Cvitanu, Juri Jurmanu, Edi Vajnahtu i Anti Blaženčiću, koji 1947. objavljuju *Početnicu i čitanku za I. razred osnovne škole*. Godine 1951. Cvitan uređuje *Početnicu za I. razred osnovne škole*, a u suautorstvu s Vajnahtom 1962. priređuje početnicu *Vjerni drugovi*. Krešo Mihaljević i Antun Kolarević 1952. objavljuju svoju *Početnicu*, a 1962. još jednu, *Čitam i pišem*. Početnica za 1. razred osnovne škole. Dva su desetljeća, 1970-ih i 1980-ih, u hrvatskim školama učenici čitati i pisati učili po Vajnahtovim početnicama *Naš put* (1970a, 1970b) i *Dobro jutro* (1981a, 1981b). Prva početnica u samostalnoj Hrvatskoj bila je *Hrvatska početnica* (1993) Ane Gabrijele Šabić i Josipa Baričevića, a ilustrirao ju je Ivan Vitez. Godine 1995. objavljena je *Moja početnica* Lucije Puljak, a 2000. početnica *Prvi koraci* Ante Bežena i Vesne Budinski. Te su tri početnice ponovljena ili neznatno izmijenjena izdanja doživjele i u 21. stoljeću.

Autori početnica isticali su da početnica treba privući dijete i biti u skladu s dječjom svakodnevicom i s dječjim doživljajem svijeta: "Mališani treba da nađu u početnici sve ono što za njih, u njima i oko njih živi, dakle čisto njihov svijet. Zato je moderna početnica prava dječja knjiga, puna svjetlosti i vedrine, začinjena šalom i urešena obojenim slikama iz dječjeg carstva" (Vogt prema Dizdar 1929). Unatoč takvim stajalištima svjetonazor represivnih

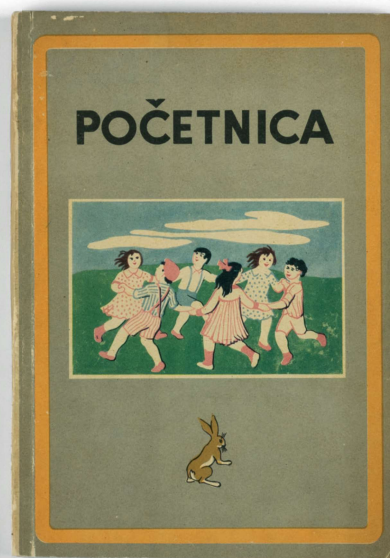
📖 Z. Špoljar, Početnica za I razred osnovnih škola, Zagreb, 1938.

✎ F. Franković, *Hrvatska početnica za opće pučke škole*, Beč, 1900.

✎ V. Cvitan, *Početnica za I. razred osnovne škole*, Zagreb, 1951.

✎ K. Mihaljević i A. Kolarević, *Početnica*, Zagreb, 1952.

država u sklopu kojih se Hrvatska tijekom 20. stoljeća nalazila u početnicama se ipak nije mogao posve izbjeći. Početnice objavljivane u Kraljevini Jugoslaviji otvarala je slika kralja Aleksandra, koju je u početnici *Moj dom* zamijenila ona Ante Pavelića, a u partizanskim početnicama i u početnicama objavljivanim neposredno nakon rata slika Josipa Broza Tita. Prvoškolcima su bili ponuđeni i ideološki obojeni tekstovi poput pjesme *Naš vijenac* iz Dizdarove početnice (1929): “Srbin, Hrvat i Slovenac / To narodni naš je vijenac, / Bratsko kolo jednog roda, / U njem pravda i sloboda. // Sastala se tri prvenca — / Hrvat, Srbin do Slovenca. / Štiti, Bože, lijepu slogu: / Složna brata tri sve mogu!” Partizanske početnice obiluju pak parolama i veličanjem partizanske borbe. No nakon prvih poratnih godina, kada su u početnicama još znatno zastupljena štiva o obnovi zemlje, o pionirima i o bratstvu i jedinstvu, ideološki sadržaji postupno slabe te se u početnice ponajprije uvrštavaju tekstovi tematski i doživljajno primjereni najmlađim učenicima.

Način pouke početnomu čitanju i pisanju preispituje se 1930-ih godina, kada se vode žive rasprave o tome treba li čitanje i pisanje pisanih slova svladavati istodobno i treba li mala slova učiti prije velikih slova, kako je to bilo uobičajeno od druge polovice 19. stoljeća. Ulažu se naponi u dokazivanje da je i u čitanju i u pisanju uputnije prvo učiti tiskana slova: “metodički je opravdano da prije učimo čitanje štampanih slova, a onda pisana slova” jer su tiskana slova “jednostavnija, lakša i preglednija” (Špoljar 1933), odnosno: “Dijete mnogo lakše crta velika štampana slova,

negoli što piše mala pisana, jer se ona sastoje od jednostavnih elemenata, crta” (Defranceschi 1931). Novi pogledi na početno čitanje i pisanje potkrepljuju se i biogenetskim razlozima: “Ako je dakle istina, da svako dijete mora u svojem razvitku proći onaj put, koji je prošlo čovječanstvo [...], onda i biogenetski zakon govori za velika štampana slova, jer su ona vremenski starija” (Defranceschi 1931). Kao pobornici takvih stajališta i Dizdar i Špoljar u svojim početnicama pouku započinju velikim tiskanim slovima, no učenje prvo tiskanih slova s težištem na čitanju, potom pisanih slova s težištem na pisanju, prevladalo je tek 1970-ih godina s Vajnahtovom početnicom *Naš put*. Njezin je prvi svezak bio namijenjen učenju tiskanih, a drugi pisanih slova, što slijedi i druga Vajnahtova početnica *Dobro jutro*, koja također u prvome svesku donosi tiskana, a u drugome pisana slova.

Tridesetih se godina 20. stoljeća preispituje i slogovna metoda pouke te se uvodi glasovna analitičko-sintetička metoda po kojoj se riječi prvo rastavljaju na glasove koji se potom ponovno spajaju u cjelinu. S tim u svezi ističe se da sastavljeno pisanje riječi pogoduje iščitavanju čitavih riječi i pospješuje analitičko čitanje, no autori se početnica još ne usuđuju posve prekinuti uvriježen način rastavljanja riječi na slogove. U Špoljarovoj su početnici tako zastupljena oba načina pisanja riječi, rastavljenih na slogove i sastavljeno napisanih, dok Baf izjavljuje da bi i u njegovoj i Saršonovoj početnici riječi bile pisane bez praznina između slogova “da se nisu bojali negodovanja učitelja” (Baf 1931). Rastavljanje riječi na slogove napušta se

Uvođenjem kosoga pisma, a ne poznavajući principa, na kojima se ono osniva, stvorila se malo pomalo takva anarhija, da je u svoje vrijeme bilo pisanje (krasopis) čak izbačeno iz nastavnoga plana i programa, a u jednom broju "Savremene škole" dr. Car vapije za vraćanjem uspravnoga pisma, koje ne kvvari oči i ne sili djecu da drže tijelo u nehigijenskom položaju.

No prije nego što prijedemo na daljnje razlaganje, moramo skrenuti pažnju na poznatu činjenicu, da se naročito u osnovnim školama mnogo više cijene znanja nego vještine.

Pa i od vještina sve ostale imadu više nastavnih sredstava, nego što ih imamo za obuku pisanja. Tako za gimnastiku postoje dvorane, sprave i igrališta, za pjevanje glazbala, za risanje modeli i razne boje, jedino za pisanje imademo papir i pero i ništa više.

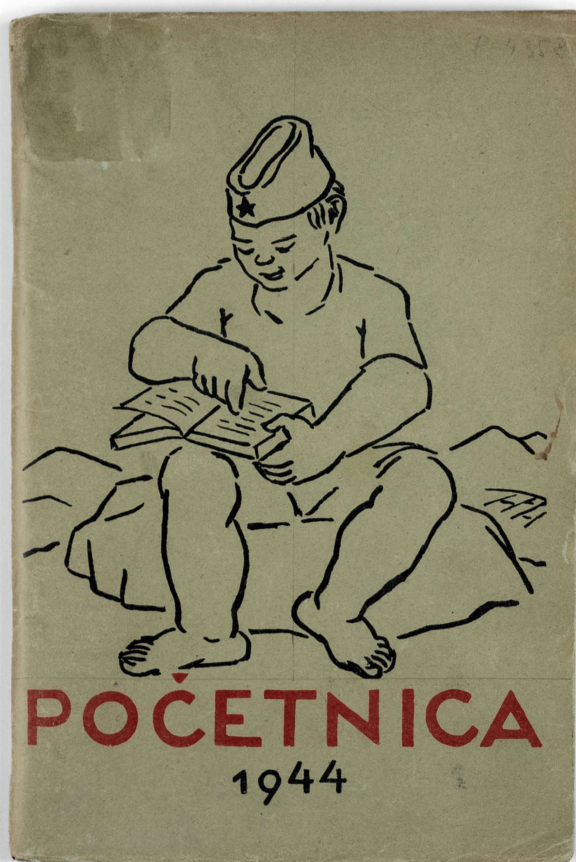
—
J. Potočnjak, Pisanje u osnovnoj školi (Priručnik), 1947.

od početnica objavljenih 1940-ih godina pa se i u svima onima druge polovice 20. stoljeća riječi pišu sastavljeno.

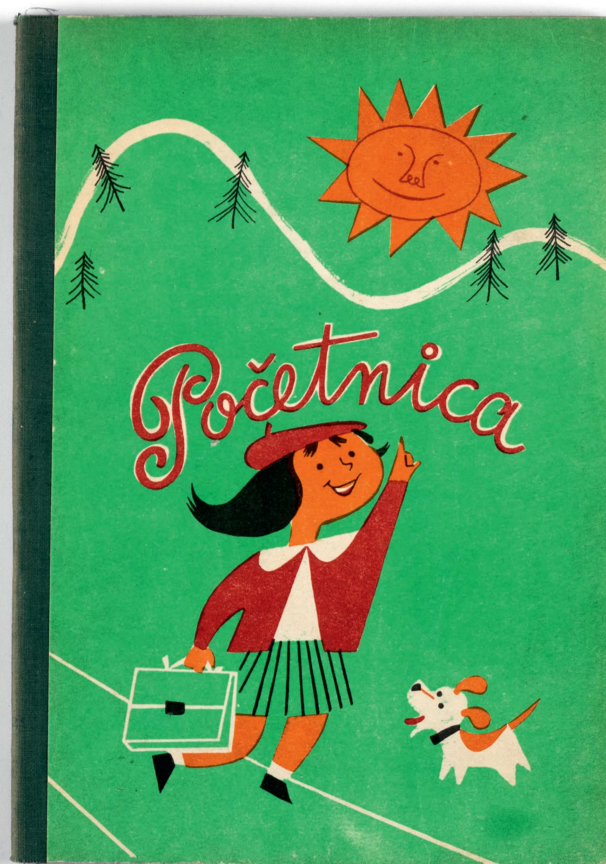
U početnicama 20. stoljeća nasljeđuju se sintetičke metode poznate još od početnica druge polovice prethodnoga stoljeća. Oponašaju se tako prirodni glasovi i zvukovi u prirodi, primjerice ššššš za šuštanje lišća, što je odražavanje metode normalnih (prirodnih) glasova, ilustracijama se predočuju emocionalna stanja, primjerice čuđenje uz glasove *a, o, e*, što upućuje na primjenu fonomimičke metode, a zastupljeni su i crteži predmeta koji oblikom sliče obliku slova, primjerice obruč za *o*, što predstavlja primjenu fonografske metode (usp. Nemeth-Jajić 2010). Sedamdesetih je godina Vajnahtovom početnicom *Naš put* kao pomoćna uvedena nova globalna metoda po kojoj početnik u čitanju pogledom zahvaća riječ u cjelini i pamti sliku riječi, pa i prije negoli nauči sva slova može pročitati neke češće i kraće riječi. To je svakako psihološki poticajno, a pospješuje i

primjenu glasovne analitičko-sintetičke metode, koja postaje glavna metoda u početnome čitanju i pisanju.

Glede redoslijeda obrade slova, koja se obrađuju monografski, u paru i u skupini, pri čemu se kombinira grafijski, fonetski i čestotni kriterij, zanimljivo je primijetiti da se samoglasnici i suglasnici obrađuju naizmjenice sve do triju početnica objavljenih u hrvatskoj državi, u kojima se prvo obrađuju samoglasnici, a nakon njih suglasnici. Uz te se početnice vezuju i poneke posebnosti. Početnica Ane Gabrijele Šabić na osobit način uspostavlja vezu s tradicijom, uvrštavanjem nizova osobnih i zemljopisnih imena, što se primjenjivalo u početnicama druge polovice 19. stoljeća, te kratkih ulomaka iz starih početnica. Tom je početnicom vraćen i nagib rukopisnog pisma udesno, koji je u hrvatskim početnicama bio uvriježen sve do 60-ih godina 20. stoljeća kada Cvitan i Vajnaht uvode okomito rukopisno pismo. U početnici Lucije Puljak ponovno se uspostavlja rad sa slogovima, što se obrazlaže postupnim razvojem

📖 *Početnica*, [S. l.], 1944.

📖 *E. Vajnaht, V. Cvitan, Početnica*,
Zagreb, ¹⁰1960, skraćeno izdanje.

glasovne osviještenosti i globalnim čitanjem. Dijete naime prvo uočava cijelu riječ, potom ju raščlanjuje na slogove pa na glasove (usp. Čudina-Obradović 1996) te vizualno pamti i globalno čita najčešće slogove u hrvatskome jeziku, a to pridonosi bržem ovladavanju vještinom čitanja. Početnicu Ante Bežena i Vesne Budinski odlikuje pak pomno oblikovano vizualno uporište za učenje pisanja slova i dosljedna primjena monografskog načela pri obradi i tiskanih i pisanih slova. Bežen naime drži da se u početnici slova trebaju “prikazati odvojeno i ravnopravno jer svako slovo ima, osobito u početnom učenju čitanja i pisanja, podjednaku vrijednost za funkcioniranje hrvatskoga jezika i pisma” (2002a). Sastavni su dio svih triju navedenih početnica i jezikoslovni sadržaji zastupljeni u tadašnjem nastavnome programu.

Primičući se svojem isteku, 20. je stoljeće uspostavilo standarde pri izradi početnica naslonjene na tradiciju nastalu u drugoj polovici 19. stoljeća, koji omogućuju i primjenu novih spoznaja do kojih dolazi metodika početnoga čitanja i pisanja.